

A területi tőke és az innovációs milió szerepe a kelet-közép-európai regionális központok fejlődésében (K128747)

Záró beszámoló

Vizsgálati kör, módszerek, kutatási folyamat

A 2018. október 1. és 2022. szeptember 30. között futó kutatási program elsődleges célja az volt, hogy egységes keretben vizsgálja a kelet-közép-európai regionális központok fejlődését, illetve az azokat meghatározó elsődleges tényezőket. A fejlődési pályák vizsgálatának megközelítése során az elsődleges keretrendszert a területi tőke, annak tartalmai és megjelenési formái alkották. Vizsgálatunk szempontjából a területi tőkét olyan társadalmi, gazdasági és kulturális-szellemi erőforrás-készletként értelmeztük, amely egyedi kombinációkban vizsgálható az egyes nagyvárosi terekben, de egyben rendelkezik olyan általánosítható elemekkel, amelyek alapján meghatározhatók a térség regionális központjainak fejlődési típusai.

A kutatás mintaterületének lehatárolása, a vizsgálati egységek kijelölése két lépésben történt. Elsőként azok az országok kerültek kiválasztásra, amelyek a vizsgált régiót alkotják. Kelet-Közép-Európa meghatározásával kapcsolatban számos megközelítéssel találkozhatunk a szakirodalomban és a kutatási gyakorlatban, amelyek eltérő lehatárolásokat eredményeznek. Kiindulópontunk az volt, hogy a nagyvárosi fejlődés vizsgálatát egyrészt egy széles területi keretben kívánjuk elvégezni, másrészt a kutatásba bevont országok kiválasztásánál törekszünk arra, hogy a kelet-közép-európai „magterület” történeti sajátosságait is figyelembe vegyük (a korábbi birodalmi/állami keretek által meghatározott városhálózatot is alapul véve). Ily módon a szűkebben vett kelet-közép-európai térség – alapvetően a négy visegrádi ország területe – a vizsgálatban kibővült egyrészt Ausztriával, Horvátországgal, illetve Szlovéniával, mint a Habsburg Birodalom integráns részeivel, másrészt pedig bekerült három, alapvetően a délkelet-európai régióhoz tartozó ország, Bulgária, Románia, valamint Szerbia. Második lépésben a vizsgált városok körének meghatározása történt meg. A kutatás alapvető iránya a regionális központok fejlődésének vizsgálata volt, amelyek elsősorban funkcionális, illetve vonzásterületi szempontból jelölhetők ki, viszont a vizsgált országok térszerkezetében, városhierarchiájában mutatkozó eltérések megnehezítik a városok ilyen elvek alapján történő kijelölését. Ennek következtében a vizsgálati egységek kijelölésénél népességszám alapú kritériumot határoztunk meg, így a vizsgálatba azon városok kerültek be, amelyek népessége 2017 január 1-jén 100 000 fő felett volt, ez alól kivételt jelentettek a mintaterület országainak fővárosai. Az ezen kritériumok alapján való lehatárolás és kijelölés nyomán 10 ország 95 városát vizsgáltuk a kutatás során.

A vizsgálat során a régió, illetve a kiválasztott városok esetében többszemponútú feltáró, leíró és összehasonlító munkát végeztünk. A munka lépései, illetve az alkalmazott módszerek az alábbiakban foglalhatók össze:

- A régióval kapcsolatos definíciós és lehatárolási kísérletek összefoglalása, egységes keretbe helyezése.

Módszer: a régióval kapcsolatos elméleti irodalom feldolgozása és értékelése.

- A kelet-közép-európai régió területi fejlődését meghatározó történeti és gazdasági tényezők számbavétele.

Módszer: szakirodalmi feldolgozás, illetve historikus adatok összevetése.

- A kiválasztott nagyvárosok társadalmi-gazdasági jellemzőinek, fejlődési folyamatainak egyedi vizsgálata, leírása.

Módszer: nagyvárosi esettanulmányok egységes keretrendszer alapján való elkészítése.

- A regionális központok rövid- és középtávú fejlődési folyamatainak elemzése, a fejlődési típusok meghatározása.

Módszer: társadalmi-gazdasági indikátorok dinamikus elemzése.

A kutatás során a pályázatban nevesített kutatók személyében két esetben következett be változás, mindkét alkalommal a pályázat költségére részmunkaidőben foglalkoztatott munkatárs személye változott. A személyi változások a kutatási projekt munkafolyamataira nem gyakoroltak hatást.

A 2020 márciusától fennálló járványhelyzet annyiban módosította a munka folyamatát, hogy az ezt követő időszakra tervezett külföldi konferencia-részvételek elmaradtak.

2021-ben a kutatási program időtartamának 12 hónappal való meghosszabbítását kérvényeztük az NKFI Hivataltól.

Kutatási eredmények

A kutatási tervben megfogalmazott várható eredményekkel kapcsolatban az alábbi következtetések vonhatók le:

1. A területi tőke, mint a területi fejlődést megjelenítő és hordozó tényezőrendszer tartalmának pontosabb meghatározása, vizsgálat módszereinek mind kvantitatív, mind kvalitatív szempontból történő fejlesztése

A területi tőke komplex fogalom, lényegében összegző értelmezése a sokdimenziós városrendszer alkotó elemeinek és azok együttes hatásmechanizmusainak.

A kutatások egyértelműen bizonyították, hogy a tőketartalmak leírhatók kvantitatív indikátorokkal. Ezeket a mutatókat két különböző időtávban vizsgáltuk. A városok általános demográfiai trendjeit és a humán tőke jellemzőinek változását hosszabb távon, 1960 és 2020 között vizsgáltuk. A további tőketartalmak – gazdasági, intézményi – tekintetében az elmúlt húsz év trendjeit vettük alapul; a komplex nagyvárosi fejlettség vizsgálatát az ezredforduló időszakára és a 2010-es évtized végére vonatkozóan vetettük össze. A kvantitatív indikátorok változatos szekunder adatforrásokból származnak, az egységes városi, vagy várostérségi szintű adatbázisok (Urban Audit, FUORE, vállalati adatbázisok) mellett az adatgyűjtés kiterjedt az egyes országok statisztikai rendszerében hozzáférhető adatokra, valamint bizonyos indikátorcsoportok esetében egyedi adatgyűjtést végeztünk.

A kvantitatív indikátorok segítségével végzett vizsgálatok kvalitatív módszerek alkalmazásával egészültek ki, a vizsgált nagyvárosokról egységes szerkezetben készített várostanulmányok lehetőséget biztosítanak arra, hogy egyes városok esetében bepillantást nyerjünk a belső folyamatokba, azonosítsuk a városfejlődés hátterében álló specifikus tényezőket, pontosítva ezáltal a fejlődési pályákat.

2. A nagyvárosi innovációs miliőt alakító szektorális tényezők körülírása, azok hatásainak időbeli értékelése, az ehhez kapcsolódó elemzési módszerek kidolgozása

A kelet- és közép-európai térség (10 ország¹, 95 nagyváros) nagyvárosainak innovációs miliője közelítően leírható, azt meghatározó változók alapján csoportok alakíthatók ki, amelyek más és más fejlődési pályákat jeleznek.

Az eltérő fejlődési pályákat több kulcstényező befolyásolja, melyek közül a legjelentősebb hatást az alábbiak gyakorolják:

Méret: A városok, illetve vonzásterületeik nagysága meghatározó szerepet játszik mind a városhierarchiában, mind pedig a komplex fejlettségi rangsorokban elfoglalt pozíciókban. A központi funkciók sokrétűsége is elsősorban a városok méretén alapul. A régióban a fővárosokat leszámítva kevés, nemzetközi vonatkozásban is mérvadó központ található, ezek félmillió feletti népességű lengyelországi városok, amelyek egyedi fejlődési pályákkal rendelkeznek, az európai városhálózatba erősen integráltak. A két városcopytes – Felső-Szilézia, Trójmiasto) esetében a nagyvárosi térségalkítás specifikumait, más nagyközpontok esetében pedig a nagyvárosi funkciók komplex kínálatán alapuló ellenpont szerepek megjelenését figyelhetjük meg. Multi és makroregionális központok a régió más országaiban is találhatóak (pl. Brno, Kolozsvár, Plovdiv), amelyek komplex intézményi kínálattal rendelkeznek és széles körű szolgáltatásokat nyújtanak; jelenlétük bizonyos országokban (Csehország, Románia) a policentrikus fejlődés bizonyos jeleit mutatja. A regionális központok többsége kismagyvárosnak tekinthető, 100-200 ezer fő közötti népességgel. Ezek a központok térségi ellátást és szolgáltatásokat végeznek és nyújtanak, a nagyvárosi intézményhálózat különféle intézményeivel. Ugyanakkor kimutathatók ebben a várostömbben egyedi funkciókat tömörítő központok, így hagyományos és új ipari központok (pl. járműipar), kapuvárosok, egyetemi centrumok, speciális funkciók.

Földrajzi pozíció: A központok elhelyezkedése mind a vizsgált régió, mind pedig saját országukon belül jelentős mértékben meghatározza a fejlődési potenciálokat, valamint az európai városhálózatba való integrálódás lehetőségeit. A régióon belüli elhelyezkedés szempontjából nemcsak önmagában a nyugat-keleti lejtő azonosítható, hanem egyfajta törésvonal is; a „keleti fal” nagyvárosai esetében általánosságban kevésbé dinamikus fejlődési folyamatok azonosíthatók.

Öröklött gazdasági struktúra: A helyi és regionális gazdaság hagyományos, illetve a szocialista gazdaságfejlesztési politika által formált ágazati szerkezete a jelenben is hatással van a városfejlődésbe. Bizonyos nagyvárosok, amelyek egyoldalú gazdasági szerkezetük következtében tartósan érintve voltak az átmenet ágazati válságai által, a megújítóképesség hiányában csak korlátozottan voltak képesek bekapcsolódni az európai versenyterbe és ott magukat pozícionálni.

Az azonosítható és általánosítható kulcstényezők egyedi és együttes hatásai befolyást gyakorolnak arra, hogy a vizsgált regionális központok miként léptek előre a poszt-szocialista átmenetet követő alábbi fejlődési fázisokban:

- válságkezelés

¹ Az eredeti kutatási terv kibővült Szerbiával és Szlovéniával, a városállomány is nőtt, az eredeti tervekben jelzett 80 centrum helyett 95 központot elemeztünk.

- adaptáció, bekapcsolódás a nemzetközi hálózatokba
- saját stratégiák, endogén erőforrások hasznosítása

3. A nagyvárosi fejlődés hátterében álló hagyományos és újszerű erőforrások, tényezők egymáshoz való viszonyának feltérképezése.

Egyértelműen kimutatható, hogy a városállományban együtt élnek a hagyományos gazdasági szerkezettel jellemezhető központok, a megújulást mutató vagy a szerkezetváltásban sikeres egységek, valamint éppen az átstrukturálódás folyamatát megelőző (megszenvető) centrumok. Mindezek a belső erőforrások átalakítását és megújítását követelik meg, jellemzően a foglalkoztatásban, a városi intézményekben, de magukban a városi terekben, sőt növekvő mértékben a hatásterületekben (régijükben), azok átrendeződésében. Nem volt célunk elemezni az „átalakulás” stratégiáit a nagyvárosok fejlesztési koncepcióiban, így aztán a változások tudatos alakításáról mérsékelt információkkal rendelkezünk.

4. A kelet-közép-európai régió városfejlődési folyamatainak új aspektusból való feltárása, általános és specifikus fejlődési pályák azonosítása.

A kelet- és közép-európai nagyvárosfejlődés egyik sajátossága a megkésetttség. Az urbanizációs folyamat nyugat-európai irányaihoz viszonyítva az alábbiak állapíthatók meg:

- gazdasági szerkezetek folyamatos átalakulása történik, jelen van az erős ipari bázis, a növekvő szolgáltató szektor, vagy éppen az érzékelhető dezindusztrializáció,
- a nagyvárosállomány népességnövekedése ugyan lassult, de ennek üteme különböző, az egyes országok gazdasági-társadalmi-politikai körülményei erősen hatnak a városok befogadó/kibocsátó kapacitására,
- felismerhető a policentrikus szerkezet néhány országban, döntően a makroregionális és nemzetközi vonatkozásban mérvadó nagyvárosoknál, ennek szervezett formára is találunk példát, ám a nagyváros és vidéke, régiója kapcsolatrendszere többségében még nem tudatosan, hanem spontán módon formálódik.
- a metropolizáció folyamatai a fővárosi régiókon kívül nem tekinthetők intenzívnek, a városregiók egészére értelmezhető fejlődés, az új funkciók nagyvárosi agglomerációkban elhelyezkedő alközpontokban való koncentrálódása kisebb mértékben tapasztalható, mint Nyugat-Európában.

5. A folyamatok feltérképezésén és a területi tőke bizonyos dimenzióinak kvantifikálásán alapulva a kutatás lehetőséget nyújt arra, hogy bizonyos előrejelzéseket végezhessünk a régió nagyvárosai fejlődési pályáinak alakulására vonatkozóan.

A nagyvárosállomány nagyon differenciált, erősen megosztott, nemcsak a nagytérségen belül, hanem egy-egy ország vonatkozásában is. Az országok ugyan rendelkeznek területfejlesztési, s azon belül városhálózatra vonatkozó jövőbeli elképzelésekkel, célokkal, ám a megvalósításhoz rendelkezhető erőforrások korlátozottak. Az egyes országokban más és más a nagyvárosok fejlesztési kompetenciája – amiben felismerhető trend, hogy a kezdeti önállóságot fokozatosan felváltja a centralizáció különféle formái és technikái -, így aztán nagy különbségeket ismerhettünk fel a fejlődési pályákon való elmozdulások ütemében, lendületében és intenzitásában. A kutatások egyértelműen jelezték, hogy szükséges lenne

országcsoportokon belül a városhálózat fejlesztési irányainak időszakonként együttes értékelése, vagy minimálisan a kölcsönös megismerése.

6. A magyar nagyvárosok helyének, helyzetének értékelése a kelet-közép-európai térség nagyvárosi hálózatában. Egyben a nagyvárosok fejlődési csoportjainak és azok változásának (jellegzetességeinek) kimutatása, leírása.

A nyolc magyar nagyváros karakteresen nem tűnik ki a kelet- és közép-európai városállományból. A fejlődési pályáik illeszkednek a nagyvárosi besorolásukhoz (kisnagyváros), egyedi karaktereik ugyan kimutathatók, de ugyanazon úton haladnak, mint a többiek. A versenytér a nagyvárosok között változatlanul érvényesül, de kimutatható a területi tőkeelemek iránti igények átstrukturálódása. A tudástermelés, az innovációs aktivitás, a városi szolgáltatások minősége, a városi terek kedvező kínálata, a térségi kapcsolatok javítása, az életminőség új elemeinek jelenléte a korábbiaktól eltérő fejlesztési stratégiát követel meg a hazai nagyvárosoktól.

7. A magyar nagyvárosok fejlesztési stratégiáinak értékelése a területi tőketartalmakra épülő innovációs miliő alapján, illetve ezen aspektusok megjelenésének leírása a nemzeti szintű tervezésben.

A hazai nagyvárosok fejlesztési stratégiájában a fenti pontban megfogalmazott igényekhez célszerű alkalmazkodni. A hagyományos városfejlesztés mellett, vagy azt frissítve célszerű az okosváros, kreatív város és fenntartható város fejlesztési irányokat még határozottabban kijelölni, s ezeknek az intézményi kereteit biztosítani, illetve az eredmények érzékelhető publikálását elvégezni. Nagyobb aktivitást kell folytatni a városok és térségük, régiójuk kapcsolatának szervezésében, az ahhoz kapcsolható intézményi keretek kiépítésével. A városi kormányzás, mint új közösségi innováció segítségével számos eddig feltáratlan erőforráshoz juthatnak a központok, de ennek feltétele a jelenlegi működési rendszerek stabilitásának garantálása, az önkormányzati rendszer biztonságának hosszú távú garantálása.

8. Gyakorlati haszna a tervezett kutatásoknak, hogy a nagyvárosi fejlesztési stratégiákhoz elméleti, módszertani segítséget nyújthat, egyben értékelő, összehasonlító adatbázisokat kínálhat.

A kutatási eredmények tudományos publikációk megjelentek, számos szakmai konferencián ismertetésre kerültek. Az összeállított adatbázis és elemzések rendelkezésre állnak a kkevarosok.com honlapon, a szakértői tudások jelentősen bővültek, csak az igényeket kell megfogalmazni, s képes a kutatói közösség kelet- és közép-európai dimenziókban értékeléseket, összehasonlításokat, versenytárs elemzéseket magas szinten elvégezni.

A kutatási program során elkészült eredménytermékek, publikációk, háttéranyagok

A kutatás első időszakában az elméleti kiindulópontok, illetve a részeredmények jellemzően tudományos konferenciákon kerültek bemutatásra. A kutatási projekt időtartama alatt a kutatás témájában 13 hazai és 2 külföldi konferencia-előadást tartottak a részt vevő kutatók, minden esetben jelezve az NKFI támogatását. A konferencia-előadások anyagai a kutatási projekt honlapján érhetők el. Az eredetileg tervezettekhez képest a külföldi konferencia-előadások száma alacsonyabb lett, elsősorban annak következtében, hogy a tervezett konferenciák a koronavírus-járvány következtében nem kerültek megrendezésre.

A záró jelentéshez csatolt közleményjegyzék tartalmazza a kutatás során a részeredményeket bemutató, megjelent, illetve közlésre elfogadott publikációk listáját.

A kutatás összefoglaló eredményeit tartalmazó zárókötet nyomtatott és elektronikus formában a Publikon Kiadó gondozásában jelenik meg.

A kutatás során az részeredmények bemutatása, illetve a témával kapcsolatos problémafelvetések megvitatása érdekében különböző platformokat vettünk igénybe. Ezek közé tartozik a Magyar Regionális Tudományi Társaság XVIII. vándorgyűlésén (2020. október 27-30) szervezett tematikus szekció a kelet-közép-európai régió városfejlődéséről; a Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskolájával közösen szervezett kutatói szeminárium (2019 október 24.), illetve a city.hu Várostudományi Szemle 2022/2. tematikus száma, amely a kelet-közép-európai városfejlődést állítja középpontba.

A más formában nem publikált, a kutatáshoz kapcsolódó egyéb eredménytermékek (adatbázisok, várostanulmányok) a kutatáshoz kapcsolódó weboldalon (www.kkevarosok.com) találhatóak meg.